

धर्मपुत्र तथा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्था:

❖ द्वारिकामान जोशी

१. अर्थ:

‘सन्तान’ सृष्टिको सारभूत नियम हो । प्रत्येक व्यक्तिको अस्तित्वको निरन्तरताको प्रतीक नै सन्तान हो । विशेषतः मानव जाति आफ्नो कुल एवम् बंशमा निरन्तरता खोज्दछ । अनि पारिवारिक स्नेह, सहारा, सद्भाव, सहयोग र संरक्षण खोज्दछ ।

यिनै कारणले आफ्ना प्राकृतिक सन्तानको अभाव वा असम्भव अवस्थामा कृत्रिम सन्तानलाई ग्रहण गर्ने प्रचलनको प्रारम्भ भयो, जसलाई ‘दत्तक ग्रहण’ भनिन्छ । दत्तक ग्रहणलाई अंग्रेजीमा 'Adoption' भनिन्छ । नेपाल कानूनमा दत्तक ग्रहणलाई ‘धर्मपुत्र तथा धर्मपुत्री’ भन्ने शब्दावली प्रयोग गरिएको छ । यसको शाब्दिक अर्थ र अवधारणा देहायबमोजिम उल्लेख गरिएको पाइन्छ:

- “दत्तक-कानूनी प्रक्रिया तथा शास्त्रअनुसार सन्तान नभएका व्यक्तिले आफ्नै परिवारको एक पुत्र वा पुत्रीको रूपमा मान्यता दिएको अरु कुनै व्यक्ति; दत्तकपुत्र; धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री । (”नेपाली बृहत् शब्दकोश, प्रथम संस्करण-२०५० पृ. ६३०)
- “धर्मपुत्र-आफ्ना छोरा नहुनेले पुत्र बराबर गरेर पालिएको, पछि आफ्नो सम्पत्तिको उपयोग गर्ने र काजक्रिया गर्ने अर्काको छोरो; धर्मका निम्ति पालिएको वा धर्मशास्त्रअनुसार दत्तकका रूपमा ल्याइएको छोरो ।”(उही, पृ. ६८७.)
- “धर्मपुत्री-धर्मका निम्ति पालिएकी अर्काकी छोरी; धर्मशास्त्रअनुसार दत्तकका रूपमा ल्याइएकी छोरी ।”(उही, पृ. ६८७.)
- "Adoption. Legal process pursuant to state statute in which a child's legal rights and duties toward his natural parents are terminated and similar rights and duties toward his adoptive parents are substituted. To take into one's family the child of another and give him or her the rights, privileges, and duties of a child and heir. The Procedure is entirely statutory and has no historical basis in common law." Black's Law Dictionary 6thed, 10threprint-1996, P. 49
- “धर्मपुत्र तथा धर्मपुत्री राख्ने र धर्मपुत्र धर्मपुत्री बस्ने बीचको सम्बन्धमा जैविक वा प्राकृतिक सम्बन्ध नभई कानूनबाट स्थापित सम्बन्ध हो ।” (नि.नं. ९४७५)

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ (यसपछि 'संहिता' मात्र भनिएको छ) ले कुनै व्यक्तिले अन्य व्यक्तिको छोरा वा छोरीलाई आफ्नो छोरा वा छोरीको रूपमा स्वीकार गरेको व्यक्ति धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री मानिने र कुनै विदेशीले नेपाली नागरिक वा नेपालमा बसोवास गरेको विदेशीको कुनै नाबालकलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा स्वीकार गरेमा अन्तरदेशीय रूपमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री स्वीकार गरेको मानिने व्यवस्था गरेको छ । यसरी संहिताले स्वदेशी र अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको व्यवस्था गरेको छ ।

समग्रमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भन्नाले-

- कुनै व्यक्तिले,
- अन्य व्यक्तिको छोरा वा छोरीलाई,
- कानूनी प्रवन्ध र प्रक्रियाबमोजिम आफ्नो छोरा वा छोरीको रूपमा स्वीकार गरिएका व्यक्ति हुन् ।

(संहिता, दफा १६९.दफा १८८).

२. उद्देश्यः

हिन्दु धर्ममा पुत्रलाई ज्यादै महत्वपूर्ण स्थान दिइएको छ । मनुस्मृतिमा उल्लेख भएअनुसार ‘पु’ नामक नरकबाट पितालाई रक्षा गर्ने भएकोले स्वयम् ब्रम्हाले पुत्र भनेका हुन् । पुत्रबाट स्वर्गादि उत्तम लोक प्राप्त हुन्छ । हिन्दूहरूको अवधारणाअनुसार पुत्रको अभावमा नरकमा जानु पर्दछ । “नरकमा पिण्ड खान नपाई भोकै बस्नु पर्ने हुन्छ । अपुतो हुनु अधर्मको फल हो भन्ने धर्मशास्त्रीय प्रमाण पनि पाइन्छ ।”(नारायणप्रसाद लंसाल, हिन्दू विधि, २०२९, पृ.६७).

अतः धर्मपुत्र राख्नुको मुख्य उद्देश्य पुत्रको वैकल्पिक व्यवस्था गरी स्वर्ग-द्वार खुला गराउनु मानिन्छ । यस अतिरिक्त देहायका उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने गरिन्छ ।

- धार्मिक आस्थाअनुसार प्राकृतिक पुत्र नभएको स्थितिमा सोको विकल्पको रूपमा अप्राकृतिक पुत्रमार्फत भए पनि स्वर्ग-द्वार खुल्ला गराउन, पितृ-ऋणबाट मुक्त हुन र धार्मिक रीतिरिवाज चलाउन,
- सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाअनुरूप वृद्धावस्थामा सहारा, स्याहार सुसार सेवा एवम् संरक्षण प्राप्त गर्न,
- सम्पत्तिको स्वामित्व निरन्तरता कायम गर्न र संरक्षण गर्न,
- कुल वा बंश परम्परा निरन्तरता राख्न,
- रीतिथितिवमोजिम अंत्येष्टि, काजक्रिया, पिण्ड पानी, श्राद्ध तर्पण जस्ता संस्कार गराउन,
- प्रजनन क्षमता नभएका व्यक्तिले सन्तानको चाहना पूरा गर्न,
- समयाभाव वा शारीरिक कारण वा मानसिक कारण वा महिलाको स्वास्थ्य वा सौन्दर्यतामा प्रतिकूल असर पुग्ने डरले समयमै सन्तान नजन्माउने बढ्दो प्रवृत्तिको कारण पछि सन्तानप्रति स्नेह र योह बढ्न थालेपछि सन्तानको चाहना पूरा गर्न,
- निर्धन परिवारमा जन्मेका बच्चाहरूलाई प्राकृतिक आमा बाबुले समुचित भरण पोषण, शिक्षा र दीक्षासमेत दिन नसकेको स्थितिमा ती बच्चाहरूको सर्वोत्तम हित गर्न आदि ।

३. बालबालिकाको सर्वोत्तम हित हुने गरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्नु पर्ने:

बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले दत्तक ग्रहण (धर्मपुत्र धर्मपुत्री)को व्यवस्थालाई मान्यता र वा अनुमति दिने पक्ष राष्ट्रहरूले बालबालिकाको सर्वोत्तम हित (Best interests of the child) नै सर्वोच्च बिचार भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने र तिनिहरूले:

- बालबालिकालाई दत्तक (धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री) लिने विषयमा लागू हुने कानून र कार्यविधिअनुसार र सम्पूर्ण सान्दर्भिक र भरपर्दो जानकारीको आधारमा बाबु आमा, नातेदार, कानूनी संरक्षकहरूको स्थितिलाई दृष्टिगत गरी त्यस्ता बालबालिकालाई दत्तक लिन दिन ग्राह्य भएको र आवश्यक भएमा सरसल्लाहका आधारमा दत्तकका लागि सम्बन्धित व्यक्तिले सूचित सहमति दिएको कुरा निर्धारण गर्ने सक्षम अधिकारीहरूले मात्र बालबालिकालाई दत्तकको अनुमति दिने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन्,
- कुनै बालबालिकालाई पालनपोषण गर्ने वा दत्तक लिने परिवारमा राख्न नसकिने भएमा वा निजको उत्पत्तिको देशमा निजलाई उपयुक्त तवरमा हेरचाह गर्न नसकिने भएमा अन्तरदेशीय दत्तक (धर्मपुत्र धर्मपुत्री) लिने दिने व्यवस्थालाई बालबालिकाको हेरचाहको एउटा वैकल्पिक उपायको रूपमा लिन सकिने कुरालाई मान्यता दिनेछन्,
- अन्तरदेशीय रूपमा दत्तक (धर्मपुत्र धर्मपुत्री) सँग सम्बन्धित बालबालिकाले स्वदेशी दत्तकको हकमा विद्यमान सुरक्षा तथा स्तरहरू सरहका सुरक्षा तथा स्तरहरू उपभोग गरेको कुरा सुनिश्चित गर्नेछन्,
- अन्तरदेशीय दत्तक (धर्मपुत्र धर्मपुत्री) लिने प्रक्रियाको क्रममा यसमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई अनुचित आर्थिक फाइदा उठाएका छैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि सबै समुचित उपायहरू अपनाउने छन्, र
- उपयुक्त भएमा, द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय व्यवस्था वा सम्झौताहरू गरी यस धारामा उल्लिखित उद्देश्यहरू प्रवर्द्धन गर्ने र यस संरचनाभित्र सक्षम अधिकारी वा निकायद्वारा बालबालिकालाई अर्को देशमा राख्ने सुनिश्चित गर्न प्रयत्न गर्नेछन् भन्ने व्यवस्थालाई समाहित गरेको पाइन्छ ।
- यिनै महासन्धिको भावनालाई आत्मसात् गर्दै संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हक र हित हुने गरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्नु पर्ने व्यवस्थालाई समाहित गरेको छ । यसको साथै विदेशीलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्न दिनु अघि नेपाल सरकारले बालबालिकाको सर्वोत्तम हित, निजको मानव अधिकारको संरक्षण र त्यस्तो बालबालिका अपहरण, बेचबिखन वा अन्य कुनै किसिमले दुरुपयोग हुने वा नहुनेतर्फ बिचार गर्नुपर्ने र तदनुरूप बिचार गर्दा कुनै बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्न दिन उचित देखिएमा मात्र अनुमति दिइने व्यवस्थासमेत गरेको छ । -Convention on the Rights of the Child, 1989, Art 21. संहिता, दफा १७०.दफा १९०.

४. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सक्ने अवस्था:

- ❖ संहिताले देहायका कुनै व्यक्तिले बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
 - विवाह भएको १० वर्षसम्म पनि छोरा वा छोरी नहुने दम्पती,
 - ४५ वर्ष उमेर पूरा भएकी अविवाहिता, विधवा, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेकी छोरा वा छोरी नहुने महिला,
 - ४५ वर्ष उमेर पूरा भएको अविवाहित, विधुर, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको छोरा वा छोरी नहुने पुरुष ।
- ❖ यसरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा सगोलका पति वा पत्नीले एक अर्काको मज्जुरी लिनु पर्नेछ । कुनै पति वा पत्नीले न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको अवस्थामा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राखेकोमा पछि पति पत्नी दुवै सगोलमा बसेमा अघि राखेको धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री दुवै दम्पतीले राखेको मानिने व्यवस्था गरेको छ । संहिताले न्यायिक पृथकीकरण गरी भिन्न बसेको महिला वा पुरुषसँग छोरा छोरीसँगै नबसेमा यस्ता पुरुष वा महिलाले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न पाउने र प्रस्तुत व्यवस्थाको प्रयोजनार्थ 'न्यायिक पृथकीकरण' भन्नाले अदालतको आदेशबमोजिम अंश लिएको, कानूनबमोजिम भिन्न बसेको वा मानो छुटिएको अवस्थालाई सम्झनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- ❖ यसको साथै अपवादको रूपमा आफ्ना छोरा वा छोरी हुने कुनै व्यक्तिले अन्य बालबालिकालाई पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरचाहको व्यवस्था गर्न सक्ने आर्थिक हैसियत खुलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्नको लागि सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएमा र त्यस्तो निवेदन जाँचबुझ गर्दा निवेदकमा त्यस्तो हैसियत रहेको देखिएमा अदालतले निवेदकलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न अनुमति दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

(संहिता, दफा १७२(१). दफा १७२(३). दफा १७६. दफा १७९(२). दफा १७९(२) स्पष्टीकरण. दफा १७९(३).

५. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न नपाउने अवस्था:

संहिताले देहायका व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न नपाउने व्यवस्था गरेको छः

- छोरा हुनेले धर्मपुत्र र छोरी हुनेले धर्मपुत्री राख्न नपाउने
- होश ठेगाना नभएको
- नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको
- नाबालकलाई पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा हेरचाहको व्यवस्था गर्न सक्ने आर्थिक हैसियत नभएको ।

(संहिता, दफा १७१(१). दफा १७२(२)(क). दफा १७२(२)(ख). दफा १७२(२)(ग).

६. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रुपमा लिन दिन नहुने अवस्था:

संहिताले कसैले पनि देहायका कुनै व्यक्तिलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रुपमा लिन वा दिन नहुने व्यवस्था गरेको छः

- १४ वर्ष पूरा गरेको, (तर ३ पुस्ताभित्रको नाताका व्यक्ति वा पत्नीको पूर्व पतितर्फ छोरा वा छोरी भएमा १४ वर्ष नाघेको व्यक्तिलाई पनि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सकिनेछ)
- एउटा मात्र छोरा वा छोरीको रुपमा रहेको, (तर बाबु आमा पत्ता नलागेको, जीवित नभएको वा जीवित भए पनि बाबु वा आमाले अर्को विवाह गरी त्यस्तो बालबालिकालाई अन्य कुनै व्यक्ति वा संस्थाले पालनपोषण वा हेर बिचार गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थाको लिखित सहमति लिई त्यस्ता बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सकिनेछ)
- एकपटक धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रुपमा लिइएको, (तर कानूनबमोजिम धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर भएकोमा यो व्यवस्था लागू हुने छैन)
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिभन्दा माथिल्लो नाताको,
- गैरनेपाली नागरिक । (तर विदेशी नागरिकता प्राप्त गरेको गैरआवासीय नेपाली नागरिकको हकमा यो व्यवस्था लागू हुने छैन)
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुने र धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको उमेर कम्तीमा २५ वर्ष फरक नभएमा, (तर ३ पुस्ताभित्रको नाताको व्यक्तिलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा यो उमेरको बन्देज लाग्ने छैन)

(संहिता, दफा १७३. दफा १७४).

७. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा लिनुपर्ने सहमति:

संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा लिनुपर्ने सहमतिको सम्बन्धमा देहायका व्यवस्था गरेको छ:

- **बाबु आमाको सहमति:** कसैले कुनै बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा त्यस्तो बालबालिकाका बाबु र आमा दुवै जीवित भए दुवै जनाको र बाबु र आमामध्ये कुनै एक मात्र जीवित भए जीवित बाबु वा आमाको लिखित सहमति लिनु पर्ने, तर पति र पत्नी बीच वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भई वा न्यायिक पृथकीकरण भएको कारणबाट बाबु र आमा अलग भएकोमा त्यसरी सम्बन्ध अन्त्य हुँदा वा न्यायिक पृथकीकरण हुँदा भएको सहमतिबमोजिम त्यस्तो बाबु वा आमासँग बसेका बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा त्यस्तो बालबालिका बाबु वा आमामध्ये जोसँग बसेको छ सोही बाबु वा आमाको सहमति लिनुपर्ने,
- **संस्था वा व्यक्तिको सहमति:** कुनै व्यक्ति वा संस्थाले बाबु आमा पत्ता नलागेको, जीवित नभएको वा जीवित भए पनि बाबु वा आमाले अर्को विवाह गरी गएको कारण बालबालिकालाई पालनपोषण वा हेरबिचार गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थाको लिखित सहमति लिई त्यस्ता बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सकिने,
- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुनेको सहमति:** १० वर्ष नाघेका बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा निजको समेत सहमति लिनुपर्ने,
- **सहमति लिँदा रोहवरमा राख्नु पर्ने:** १० वर्ष नाघेका सम्बन्धित बालबालिकाले आफ्नो बाबु आमा वा मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी प्रयोग गर्ने संरक्षक वा माथवरको रोहवरमा लिखित सहमति गर्नुपर्ने,
- **जानकारी गराउनु पर्ने:** सहमति लिनु अघि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री दिने व्यक्ति, संरक्षक वा माथवर तथा बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको अर्थ, कानूनी हैसियत र त्यसको परिणामसमेतको विषयमा जानकारी गराउनु पर्ने,
- **स्वेच्छापूर्वक सहमति:** सहमति लिँदा कुनै किसिमको आर्थिक प्रलोभनमा पार्न नहुने र सहमति स्वेच्छाले दिएको हुनुपर्ने ।

संहिता, दफा १७५.

८. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दाको कार्यविधि:

संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दाको कार्यविधि सम्बन्धमा देहायका व्यवस्था गरेको छ ।

- **निवेदन:** कसैले कुनै बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न चाहेमा कानूनको रीत पुर्‍याई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको लिखतसहित सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुलुकी देवानी कार्यविधि नियमावली, २०७५ को अनुसूची-४० को ढाँचामा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको लिखत २ प्रति र दस्तूर रु ५००।- (पाँच सय रुपैयाँ) साथै राखी निवेदकको नामथर, उमेर, लिङ्ग, बाबु आमा र बाजे बज्यैको नाम र ठेगाना, धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री हुने व्यक्तिको नाम, थर, उमेर, लिङ्ग, ठेगाना, निजको धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिसँगको नाता, बाबु आमा र बाजे बज्यैको नाम, निजको सहमति भए नभएको व्यहोरा, धर्मपुत्र राख्नु पर्ने कारण, निवेदकको आर्थिक हैसियत र अन्य आवश्यक विवरण खुलाई प्रमाण कागजसहितको निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- **लिखत प्रमाणीकरण:** त्यसरी निवेदन परेमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको लिखत जाँचबुझ गर्दा निवेदकलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न दिन हुने देखेमा सम्बन्धित अदालतले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने आदेश दिई त्यस्तो लिखत प्रमाणीकरण गर्नु पर्नेछ ।
- **जानकारी:** यदि जाँचबुझ गर्दा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न दिन नहुने देखेमा अदालतले सोहीबमोजिमको आदेश गरी निवेदकलाई त्यसको जानकारी दिनु पर्नेछ ।

संहिता, दफा १७७.

९.धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको अधिकार:

बालबालिकाको आधारभूत अधिकारअन्तर्गत **Right to health, education, family life, play and recreation, an adequate standard of living and to be protected from abuse and harm.** पर्दछन् । प्रस्तुत परिप्रेक्ष्यमा संहिताले देहायको अधिकारको व्यवस्था गरेको छ :

- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको हक, अधिकार, दायित्व र जिम्मेवारी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको छोरा वा छोरी सरह हुने ,
- कसैले कुनै व्यक्तिलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री वा राखिसकेपछि निजको छोरा वा छोरी जन्मिए पनि त्यस्ता धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको छोरा वा छोरी सरहको हैसियतमा कुनै असर नपर्ने ,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको छोरा छोरी सरह अधिकार हुने हुँदा छोरा छोरीको जे जति अधिकार हुन्छ, सोहीअनुरूप धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको पनि अधिकार हुने ,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने बाबु वा आमा वा दुवैको थर प्रयोग गर्न सक्ने तर निजहरुले चाहेमा आफूलाई जन्माउने बाबु आमाको थरसमेत प्रयोग गर्न सक्ने,
- यदि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर भएमा निजको थर आफूलाई जन्माउने बाबु वा आमाको हुने ,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको व्यक्तिले आफूलाई जन्माउने बाबु आमाको अंशमा दावी गर्न नपाउने तर धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर भएकोमा आफ्ना बाबु आमासँग अंशमा दावी गर्न पाउने
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुँदा बखत निजले अंश लिइसकेको भए निजले त्यस्तो सम्पत्तिसमेत लिने अधिकार हुने ,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले कानूनतः पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेमा धर्मपुत्र धर्मपुत्रीले आफ्नो अंश छुट्याई भिन्न हुन सक्ने ।

संहिता, दफा १७८(१).दफा १७८(२). दफा १७९. दफा १८०.दफा १८१(२).

१०. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको दायित्वः

संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको दायित्व र जिम्मेवारी पनि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको छोरा वा छोरी सरह हुने व्यवस्थाको साथै निजहरुको दायित्व देहायबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ ।

- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिलाई आफ्नो बाबु आमा सरह इज्जत तथा क्षमताअनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्य तथा हेरचाहको व्यवस्था गर्ने,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको सम्पत्तिको संरक्षण, हेरबिचार तथा उचित व्यवस्थापन गर्ने,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको हक र हितको संरक्षण गर्ने,

संहिता, दफा १७८(१). दफा १८२.

११.धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्नेको दायित्वः

संहिताले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको दायित्व देहायबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छः

- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीलाई छोरा वा छोरी सरह आफ्नो इज्जत र क्षमताअनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्य, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा उचित शिक्षाको व्यवस्था गर्ने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हक र हितको संरक्षण गर्ने,
- मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारीसम्बन्धी व्यवस्थाबमोजिमको अख्तियारी प्रयोग गर्ने ।
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको दायित्वअन्तर्गत धर्मपुत्र धर्मपुत्रीलाई समय समयमा निजको जन्म दिने बाबु आमालाई भेटघाट तथा पत्राचार गर्ने सुविधा दिनुपर्ने ।

१२.धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर हुने अवस्था:

जुन धर्मपुत्र धर्मपुत्री प्रारम्भदेखि नै स्वतः शून्य हुन्छ र जसको कानूनी मान्यता र अस्तित्व हुँदैन, त्यस्तो धर्मपुत्र धर्मपुत्रीलाई बदर हुने (Void) धर्मपुत्र धर्मपुत्री भनिन्छ । संहिताले देहायका अवस्थामा कसैलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा त्यस्तो धर्मपुत्र धर्मपुत्री स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरेको छः

- छोरा छोरी हुनेले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा, न्यायिक पृथकीकरण गरी भिन्न बसेको महिला वा पुरुषसँग छोरा छोरी बसेकोमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राखेमा, छोरा छोरी हुनेले अदालतको अनुमति बेगर धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा,
- विवाह भएको दश वर्षभित्र छोरा छोरी नहुने दम्पतीले वा ४५ वर्ष उमेर पूरा भएकी अविवाहिता, विधवा, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेकी छोरा वा छोरी नहुने महिलाले वा ४५ वर्ष उमेर पूरा भएको अविवाहित, विधुर, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको छोरा वा छोरी नहुने पुरुषले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न पाउनेमा सो विपरीत धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा,
- होस् ठेगाना नभएको वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको व्यक्तिले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा लिन दिन नहुने व्यक्तिलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राखेमा,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री हुने र राख्नेको उमेर २५ वर्षभन्दा कम मात्र फरक भएमा,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्दा विधिसम्मत सहमति नलिएमा,

संहिता, दफा १८४.

१३.धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने अवस्था:

जुन धर्मपुत्र धर्मपुत्री शुरुमा वैध तथा बन्धनकारी मानिन्छ, पछि चित्त नबुझ्ने पक्षले अदालतमा नालिस गरेर बदर गराउन सक्छ, त्यसलाई बदर गराउन सकिने (Voidable) धर्मपुत्र धर्मपुत्री भनिन्छ । यस्तो धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर नगराएसम्म सदर रहेको मानिन्छ । संहिताले देहायका अवस्थामा धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ:

- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने अवस्था:

धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेमा कुनै धर्मपुत्र धर्मपुत्रीले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने तर त्यस्तो धर्मपुत्र धर्मपुत्रीले अंश लिइसकेको भए बदर गराउन सक्ने छैन ।

- धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने अवस्था:

- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीले कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेमा,
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले आफूलाई घरबाट निकाला गरेमा वा पटक पटक शारीरिक वा मानसिक यातना दिएमा,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीले आफ्नो सम्पत्तिको दुरुपयोग गरेमा,
- आफ्नो मञ्जुरी नलिई ३ वर्ष वा सोभन्दा बढी समयसम्म आफूलाई छाडी धर्मपुत्र धर्मपुत्री अलग बसेमा, तर विवाहिता धर्मपुत्रीको हकमा कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेको वा मञ्जुरी नलिई तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयसम्म आफूलाई छाडी अलग बसेको भन्ने आधारमा धर्मपुत्री बदर गराउन सकिने छैन ।

संहिता, दफा १८५.

१४.धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको अन्त्य हुने अवस्था:

- संहिताले धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर भएमा वा बदर गराएमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने र हुने व्यक्तिको सम्बन्ध अन्त्य भएको मानिने,
- त्यसरी सम्बन्ध अन्त्य भएमा धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हैसियतले निजमा रहेको हक, अधिकार तथा दायित्वसमेत अन्त्य हु'ने,
- तर धर्मपुत्र धर्मपुत्री कायम रहेको अवधिसम्म भोगिसकेको सुविधा, हासिल वा उपयोग गरिसकेको अधिकार र निर्वाह गरिसकेको दायित्वमा कुनै असर नपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संहिता, दफा १८६.

१५. अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न अनुमति लिनु पर्ने:

- संहिताले कुनै विदेशीले नेपाल सरकारको अनुमति नलिई कुनै नेपाली नागरिक वा नेपालमा बसोबास गरेको विदेशीको कुनै बालबालिकालाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न नपाउने र
- नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी नेपालमा अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री स्वीकार गर्न सकिने गरी खुल्ला गरिएका मुलुकमा नागरिक वा दम्पतीलाई मात्र धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न अनुमति दिइने व्यवस्था गरेको छ ।
- संहिता, दफा १८९.

१६. अन्तरदेशीय रुपमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री दिन सकिने बालबालिका:

संहिताले बाल गृहमा कम्तीमा ६ महिना बसेका देहायका बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन सकिने व्यवस्था गरेको छः

- बाबु र आमा दुवैको मृत्यु भई कसैको संरक्षणमा नगरहेको अनाथ बालबालिका,
- स्वेच्छाले त्यागेका बालबालिका,

❖ (यस प्रयोजनार्थ- ‘बाल गृह’ भन्नाले बालबालिकाको हक र हित संरक्षण गर्ने उद्देश्यले कानूनबमोजिम खडा भएका बाल कल्याण गृह र अनाथालय सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले नेपाल सरकारद्वारा स्थापित बालगृह वा बाल मन्दिरसमेतलाई जनाउँछ । -

❖ “अनाथ नाबालक” भन्नाले जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट अनाथ प्रमाणित भएका बेवारिसे अवस्थामा प्रहरीले फेला पारेको र निजको बाबु वा आमा फेला नपरेको, अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थामा बेवारिसे अवस्थामा छोडिएको, बाबु र आमा पत्ता नलागेको, बाबु र आमा दुवैको मृत्यु भई पालनपोषणको लागि कुनै सम्पत्ति नभएको बालबालिका सम्भन्नु पर्छ ।

❖ -“स्वेच्छाले त्यागेका बालबालिका” भन्नाले बाबु मरेको वा बेपत्ता भएको र आमाले अर्को विवाह गरेको अवस्थाको बालबालिकाका आमाले, एकभन्दा बढी बालबालिका जन्म भई बाबु मरेको वा बेपत्ता भएको वा होस ठेगानामा नभएको अवस्थामा निजको आमाले त्यस्तो बालबालिकाको आर्थिक कारणबाट पालनपोषण गर्न नसक्ने वा शिक्षा दीक्षा दिन नसक्ने भएमा त्यस्ता बालबालिकाको आमाले, एकभन्दा बढी बालबालिकाको जन्म भई आमा मरेकी वा होस ठेगानामा नभएको अवस्थामा आर्थिक कारणले त्यस्तो बालबालिकाको पालनपोषण गर्न नसक्ने बाबु भएमा त्यस्तो बालबालिकाको बाबुले र कुनै सम्पत्ति नभएका अनाथ बालबालिकाको हकमा संरक्षक वा माथवरले आफूले बालबालिकाको पालनपोषण र शिक्षा दीक्षाको व्यवस्था गर्न नसकी त्यससम्बन्धी लिखत गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय मार्फत बाल गृहमा जिम्मा लगाएका बालबालिका सम्भन्नु पर्छ ।)

१७.धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिन सक्ने विदेशी:

संहिताले देहायका कुनै विदेशीलाई नेपाली नागरिक वा नेपालमा बसोबास गरेको विदेशीको कुनै बालबालिका धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न अनुमति दिन सकिने व्यवस्था गरेको छ:

- विवाह भएको १० वर्षसम्म पनि छोरा वा छोरी नहुने दम्पती,
- ४५ वर्ष उमेर पूरा भई ५५ वर्ष उमेर ननाघेकी अविवाहित, विधवा, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेकी छोरा वा छोरी नहुने महिला,
- ४५ वर्ष उमेर पूरा भई ५५ वर्ष उमेर ननाघेको अविवाहित, विधुर, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको छोरा वा छोरी नहुने पुरुष ।
- तर देहायका कुनै विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न अनुमति दिन नसकिने व्यवस्था छ ।
- होस ठेगानमा नभएको,
- नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा नेपाल वा सम्बन्धित मुलुकको अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको ।
- कुनै विदेशी मुलुकको कानूनमा त्यस्तो देशको नागरिकले एकभन्दा बढी बालबालिका धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न सक्ने व्यवस्था भएकोमा निजले छोरा छोरी भए तापनि धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्न सक्ने तर नेपाली नागरिकलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न निषेध गरेको वा धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हक र प्राकृतिक रुपमा जन्मेका छोरा छोरीको अधिकारमा विभेद भएको मुलुकको व्यक्तिले नेपालबाट धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न नसक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

संहिता, दफा १९२(१). दफा १९२(२) दफा १९२(३)दफा १९२(४)

१८. अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री बोर्ड:

● बोर्ड गठन:-

संहिताले कुनै बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न अनुमतिको लागि सिफारिश गर्ने प्रयोजनार्थ केन्द्रीय निकायको रुपमा कार्य गर्न नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी एक अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बोर्ड गठन गर्न वा कुनै सरकारी निकायलाई सो काम गर्ने गरी तोक्न सक्ने र यस्तो 'बोर्ड' गठन गर्दा बाल अधिकारको क्षेत्रमा कम्तीमा १५ वर्ष काम गरेको एक जना बाल अधिकारकर्मीसमेत रहने गरी गठन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

● बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार:

संहिताले बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ:

- अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्रीसम्बन्धी विषयमा नीति निर्माण गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने,
- अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्रीसम्बन्धी विषयमा विभिन्न निकायहरु बीच समन्वय गर्ने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिँदा वा दिँदा हुन सक्ने अनुचित आर्थिक तथा अन्य लाभ रोक्ने,
- अन्य देशका धर्मपुत्र धर्मपुत्रीसम्बन्धी केन्द्रीय निकाय वा सोसम्बन्धी अन्य सार्वजनिक निकायले धर्मपुत्रःधर्मपुत्रीको स्थितिका बारेमा कुनै सूचना माग गरेमा उपलब्ध गराउने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिँदा वा दिँदा हुन सक्ने बाल दुर्व्यवहार, शोषण, ओसारपसार वा अपहरण, बेचबिखन रोक्ने र बालबालिकालाई हानि हुन सक्ने अन्य कुनै अभ्यासबाट नेपाली बालबालिकाको संरक्षण गर्ने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिनको लागि लाग्ने दस्तूर निर्धारण गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिनको लागि दिइने निवेदनको ढाँचा तोक्ने,
- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा बस्न चाहने नाबालक, निजलाई जन्म दिने बाबु र आमा वा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री लिने बाबु र आमाको अभिलेख गोप्य रुपमा राख्ने व्यवस्था गर्ने,
- अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्रीसम्बन्धी अन्य आवश्यक कार्य गर्ने,
- अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदमा लेखिएको अन्य, काम, कर्तव्य र अधिकार

● कार्यविधि:

बोर्डको बैठक लगायत बोर्डले सम्पादन गर्ने कार्यसम्बन्धी अन्य कार्यविधि बोर्ड आफैले निर्धारण गर्नेछ ।

संहिता, दफा १९३(१)दफा १९३(२) दफा १९३(३).दफा १९३(४).

१९. अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न दिनु पर्ने निवेदनः

संहिताले कुनै नाबालकलाई अन्तरदेशीय धर्मपुत्र÷धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्न चाहने कानूनतः योग्यता पुगेको विदेशी वा दम्पतीले नेपालस्थित आफ्नो देशको राजदूतावास र त्यस्तो राजदूतावास नभए नेपालको निमित्त तोकिएको राजदूतावास वा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्न अनुमति दिने सम्बन्धित मुलुकको केन्द्रीय निकायमार्फत देहायका कागजात संलग्न गरी बोर्डसमक्ष निवेदन दिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छः

- निवेदकको जन्म दर्ता प्रमाणपत्र,
- निवेदकको हालसालै खिचिएको फोटो,
- निवेदकको राहदानीको प्रतिलिपि,
- निवेदकको वैवाहिक अवस्था प्रमाणित गर्ने कागज,
- निवेदकको स्वास्थ्य सम्बन्धमा अनुमति प्राप्त चिकित्सकले दिएको प्रमाणपत्र,
- निवेदक असल चरित्र भएको र नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार नठहरिएको भनी सम्बन्धित मुलुकको सरकारी निकायले दिएको प्रमाणपत्र,
- निवेदकको सम्पत्ति र आयस्रोत प्रमाणित गर्ने कागजात,
- निवेदकको सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र गृह अध्ययनसम्बन्धी प्रतिवेदन,
- धर्मपुत्र÷धर्मपुत्रीको रूपमा लिन चाहेको बालबालिकाको उमेर, लिङ्ग र अन्य विवरण,
- निवेदकलाई निजको देशको सरकारले नेपालबाट धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री लिन दिएको सहमतिपत्र,
- निवेदकको मुलुकको कानूनअनुसार धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री हुने व्यक्तिको हैसियत आफ्नै छोरा छोरी सरह हुने भन्ने सम्बन्धित देशको सरकार वा सो देशको नेपालस्थित वा नेपालका लागि तोकिएको राजदूतावासबाट लेखिएको प्रत्याभूतिपत्र,
- निवेदकको मुलुकको कानूनअनुसार निज धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री लिन योग्य भएको र निजसँग धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री हुने नाबालकलाई पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा संरक्षणलगायतको सम्पूर्ण जिम्मेवारी बहन गर्ने आर्थिक क्षमता भएको सम्बन्धमा त्यस्तो व्यक्तिको मुलुकको सरकार, त्यस्तो देशको नेपालस्थित वा नेपालको लागि तोकिएको राजदूतावासबाट लेखिएको प्रत्याभूतिपत्र।

यस अतिरिक्त माथि उल्लिखित कागजात अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएको वा अधिकार प्राप्त निकायले अङ्ग्रेजी वा नेपाली भाषामा अनुवाद गरेको हुनु पर्ने र नेपाल सरकारले निर्धारण गरेबमोजिमको निवेदन दस्तुर बुझाउनु पर्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ। तदनुरूप प्राप्त भएको निवेदन जाँचबुझ गर्दा निवेदकको मागबमोजिम धर्मपुत्र÷धर्मपुत्री दिन उपयुक्त देखिएमा बोर्डले निवेदकको नाम र ठेगाना गोप्य राखी तत्सम्बन्धी विवरण छनौट समितिमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

संहिता, दफा १९४(१). दफा १९४(२).दफा १९४(४).दफा १९४(३).

२०. छनौट समिति:

- छनौट समिति गठन:

- संहिताले कुनै विदेशी व्यक्ति वा दम्पतीलाई कस्तो नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा नाबालक लिन चाहने व्यक्ति वा दम्पती र नाबालक छनौट गरी बोर्डसमक्ष सिफारिश गर्ने प्रयोजनार्थ नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी एक छनौट समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

- बालबालिका छनौट गरी सिफारिश:

- संहिताले छनौट समितिले अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न दिएको निवेदन तथा सो साथ संलग्न विवरणबमोजिम प्राप्त नाबालकको विवरणको आधारमा निवेदकको मागलाई समेत दृष्टिगत गरी कुन निवेदकलाई कस्तो किसिमको नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन उपयुक्त हुन्छ सो यकिन गरी निवेदक र नाबालकको नाम बोर्डसमक्ष सिफारिश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संहिता, दफा १९५. दफा १९६.

२१.धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न अनुमति दिने प्रक्रिया:

संहिताले धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न अनुमति दिने प्रक्रिया र तत्सम्बन्धी अन्य कुराहरुको सम्बन्धमा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरेको छः

- छनौट समितिबाट प्राप्त भएको सिफारिश जाँचबुझ गर्दा सिफारिशअनुरूपको नाबालक विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन उपयुक्त देखेमा बोर्डले सोही व्यहोराको सिफारिश नेपाल सरकारसमक्ष गर्ने,
- बोर्डबाट भएको सिफारिश जाँचबुझ गर्दा व्यहोरा मनासिब देखिएमा नेपाल सरकारले सो सिफारिशबमोजिम त्यस्तो नाबालक विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न अनुमति दिनेछ ।
- त्यसरी अनुमति दिएपछि नेपाल सरकारले सो प्रयोजनार्थ तत्सम्बन्धी प्रमाणपत्र जारी गर्नेछ ।
- प्रमाणपत्र जारी भएपछि नेपालबाट रीतपूर्वक अन्तरदेशी धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गरेको मानिनेछ । त्यसरी अनुमति भएकोमा निवेदक उपस्थित भई सम्बन्धित नाबालक आफैले बुझिलिनु पर्नेछ तर निवेदक दम्पती भई दुवैमध्ये कुनै एक जना उपस्थित हुन नसक्ने भएमा अनुपस्थित पति वा पत्नीले दिएको प्रमाणित मञ्जुरनामाको आधारमा एक जनाले मात्र त्यस्तो नाबालक बुझ्न सक्नेछ ।
- कुनै नाबालक विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा अनुमति दिनु अगावै सम्बन्धित नाबालकको बाबु, आमा वा अन्य संरक्षकले आफ्नो नाबालक फिर्ता लैजान चाहेमा त्यस्तो नाबालकलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा दिन सकिने छैन ।
- कुनै बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री दिने अनुमति भएपछि नेपाल सरकारले त्यस्तो कुराको जानकारी धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिने व्यक्तिको मुलुकमा रहेको अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री सम्बन्धी कार्य गर्ने केन्द्रीय निकाय र नेपालका लागि सम्बन्धित देशको राजदूतावास भए त्यस्तो राजदूतावासमा समेत दिनुपर्ने छ ।
- धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न निवेदन दिने विदेशी नागरिक वा दम्पतीले नेपाल सरकारबाट भएको कुनै निर्णयउपर चित्त नबुझेमा सम्बन्धित उच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

२२.विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नाबालकको लागि परिवारको छनौट:

संहिताले यस सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

- बोर्डले विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नाबालकलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न निवेदन दिने निवेदकलाई प्राथमिकता दिई परिवारको छनौट गर्न सक्नेछ । यस प्रयोजनार्थ “विशेष हेरचाहका आवश्यकता भएका नाबालक” भन्नाले अनाथ नाबालक वा स्वेच्छाले त्यागेका नाबालकमध्ये शारीरिक वा मानसिक वा अस्वाभाविक वा असामान्य विकास वा बढी उमेरका कारण विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएको नाबालक सम्झनु पर्छ ।
- कुनै नाबालक विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएको हो वा होइन भन्ने विषयको निर्धारण बोर्डले गर्नेछ ।
- परिवार र विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नाबालक छनौट गर्दा पहिला प्राथमिकता क्रममा रहेको परिवारले माग गरेअनुसार बालबालिकाको उमेर, लिङ्ग र स्वास्थ्यसम्बन्धी कुनै विवरण मेल नखाएमा त्यस्तो परिवारले माग गरेको विवरणसँग मेल खाने विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नाबालक क्रमशः छनौट गर्न सकिनेछ।
- विशेष हेरचाहको आवश्यकता भएका नाबालकका लागि परिवारको छनौटसम्बन्धी अन्य प्रक्रिया र त्यस्तो नाबालकको वर्गीकरण नेपाल सरकारले तोकेबमोजिम हुनेछ ।

संहिता, दफा १९८.

२३.धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न दिनेसम्बन्धी विशेष व्यवस्था:

- संहिताले ख्याति प्राप्त कुनै विदेशी नागरिक (विदेशी राष्ट्राध्यक्ष वा सरकार प्रमुख, अन्तर्राष्ट्रिय अन्तर सरकारी संगठनका प्रमुख, नोबेल पुरसंस्कार बिजेता, वार्षिक ३ लाख अमेरिकी डलरभन्दा बढी आम्दानी भएको व्यक्ति वा व्यवसायी)ले धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा बाल गृहमा कम्तीमा ६ महिना बसेका बाबु र आमा दुवैको मृत्यु भई कसैको संरक्षणमा नरहेको अनाथ बालबालिका, स्वेच्छाले त्यागेका बालबालिकामध्ये कुनै नाबालकलाई ग्रहण गर्न चाहेमा सम्बन्धित देशको राष्ट्रप्रमुख, सरकार प्रमुख वा परराष्ट्र मन्त्रीको औपचारिक सिफारिशसहित बोर्डसमक्ष निवेदन दिन सक्ने र
- सो बमोजिम प्राप्त भएको निवेदन जाँचबुझ गर्दा त्यस्तो विदेशी नागरिकलाई निजको मागबमोजिमको नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्न दिन मनासिब देखेमा बोर्डले सोही व्यहोराको सिफारिश नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्समक्ष गर्न सक्ने ,
- तदनुरूप सिफारिश भएमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले त्यस्तो विदेशी नागरिकलाई निजको मागबमोजिमको नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गर्ने स्वीकृति दिने सक्ने र यसरी धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने विदेशी नागरिकले धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गरिसकेपछि अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदमा लेखिएका अन्य व्यवस्था पालना गर्नुपर्ने ।

संहिता, दफा १९९.

२४.विवरण पठाउनु पर्ने:

बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई मध्यनजर राखी संहिताले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने विदेशीले धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गरिएको नाबालकलाई बालिग नभएसम्म सम्बन्धित मुलुकको कानूनबमोजिम निजको **पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरचाहको** सम्बन्धमा आफूद्वारा गरिएको विस्तृत विवरण पहिलो दुई वर्षसम्म प्रत्येक ६ महिनामा र त्यसपछि प्रत्येक वर्ष आफ्नो देशमा रहेको नेपाली राजदूतावास वा वाणिज्य दूतावास वा नेपाली नियोग र त्यस्तो दूतावास वा नियोग नभएमा त्यस्तो मुलुकसँग सम्बन्धित नेपालको राजदूतावास मार्फत नेपाल सरकारसमक्ष पठाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

-

संहिता, दफा २००.

२५. अनुगमनसम्बन्धी व्यवस्था:

संहिताले विदेशीले धर्मपुत्र धर्मपुत्री बनाई लगेका नेपाली नाबालक बालिग नभएसम्म अनुगमन गर्ने सम्बन्धमा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरेको छ ।

- विदेशीले धर्मपुत्र धर्मपुत्री बनाई लगेका नेपाली नाबालक बालिग नभएसम्म पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरचाहको व्यवस्था गरे वा नगरेको सम्बन्धमा बोर्ड आफैले अनुगमन गर्न वा सो कामका लागि आवश्यकतानुसार सम्बन्धित देशमा रहेको नेपाली राजदूतावास वा वाणिज्य दूतावासको प्रतिनिधिसमेत रहने गरी उपसमिति गठन गर्न सक्ने,
- बोर्ड वा सो उपसमितिले बालबालिका रहे बसेको ठाउँमा गई अनुगमन गर्न सक्ने,
- अनुगमनको प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्नुपर्ने,
- त्यस्तो प्रतिवेदनमा अन्य कुराको अतिरिक्त धर्मपुत्र धर्मपुत्री भएको नेपाली नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने व्यक्तिसँग बस्दा त्यस्तो नाबालकको सर्वोत्तम हित भए वा नभएको व्यहोरासमेत उल्लेख गर्नुपर्ने,
- त्यसरी प्राप्त प्रतिवेदनमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री भएको नेपाली नाबालक धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने व्यक्तिसँग बस्दा त्यस्तो नाबालकको सर्वोत्तम हित नभएको व्यहोरा उल्लेख भई आएमा नेपाल सरकारले सम्बन्धित नाबालक राय दिन सक्ने अवस्थाको भएमा वा १० वर्षभन्दा बढी उमेरको भएमा निजको रायसमेत लिई सम्बन्धित मुलुकको सरकारसमक्ष कुटनैतिक माध्यम मार्फत त्यस्तो विषयमा ध्यानाकर्षण गराउने,
- त्यसरी ध्यानाकर्षण गराइएकोमा धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको रुपमा ग्रहण गरिएको नेपाली नाबालकको स्थितिमा सुधार नआएमा भविष्यमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो मुलुकका नागरिकलाई नेपालमा अन्तरदेशीय धर्मपुत्र धर्मपुत्री ग्रहण गर्न सकिने मुलुकको रुपमा खुला गरिएको सूचीबाट हटाउने ।

संहिता, दफा २०१.

२६. मुद्दा दायर गर्न सकिने आधार:

- संहिताले धर्मपुत्र धर्मपुत्री भएको नाबालकलाई उचित पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरचाहको व्यवस्था नगरेको आधारमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री हुने नाबालकले बालिग भएको मितिले र
- धर्मपुत्र धर्मपुत्री रहेको देशमा रहेको नेपाली राजदूतावास वा वाणिज्य दूतावास वा नेपाल सरकारको अनुरोधमा सम्बन्धित देशको धर्मपुत्र धर्मपुत्रीसम्बन्धी काम गर्ने निकायले धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्नेबाट त्यस्तो व्यवस्था नगरेको मितिले एक वर्षभित्र सम्बन्धित देशको अदालतमा धर्मपुत्र धर्मपुत्री बदर गराउन मुद्दा दायर गर्ने सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२७.विदेशीद्वारा राखिएका धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हकमा समेत लागू हुने सामान्य व्यवस्था:

- संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदअन्तर्गत धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री लिन दिन नहुनेसम्बन्धी व्यवस्था, धर्मपुत्र धर्मपुत्री हुने र राख्नेको उमेर फरकसम्बन्धी व्यवस्था, धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्दा सहमति लिनुपर्ने सम्बन्धी व्यवस्था, धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हक तथा अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको थर प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था, बाबु आमाको अंशमा दावी गर्ने नपाउनेसम्बन्धी व्यवस्था, धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको दायित्वसम्बन्धी व्यवस्था, भेटघाट तथा पत्राचारको सुविधा दिनुपर्ने व्यवस्था विदेशीद्वारा राखिएका धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको हकमा समेत **लागू हुने** र
- नेपाल बसोबास गरेका विदेशीका नाबालकलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने सम्बन्धमा बालगृहमा कम्तीमा ६ महिना बसेका अनाथ बालबालिका एवम् स्वेच्छाले त्यागेका बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री दिन सकिने सम्बन्धी व्यवस्था **लागू नहुने** व्यवस्था गरेको छ ।

संहिता, दफा २०३(१) र (२).दफा १७३. दफा १७४.दफा १७५. दफा १७८. दफा १७९.दफा १८०. दफा १८१. दफा १८३. दफा १९१.

२८. निर्देशिका:

- संहिताले प्रस्तुत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि बोर्डको सिफारिशमा नेपाल सरकारले आवश्यक निर्देशिका बनाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
संहिता, दफा २०३(३).

२९. हदम्याद:

संहिताले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदबमोजिम भए गरेको काम कारवाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न सक्ने र अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदमा नालिस गर्ने सम्बन्धमा छुट्टै हदम्याद तोकिएकोमा सोहीबमोजिम र त्यसरी हदम्याद नतोकिएकोमा सो परिच्छेदबमोजिम भए गरेको काम कारवाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारवाही भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संहिता, दफा १८७.दफा २०४.

३०. केही कानूनी सिद्धान्तः

- “प्राकृतिक छोरा छोरीको आफ्ना माता पितासँग प्राकृतिक सम्बन्ध हुन्छ भने धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको आफूलाई धर्मपुत्र धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिसँग कानूनी सम्बन्ध रहने हुँदा प्राकृतिक र कानूनी सम्बन्ध लाई समानस्तरमा राखी हेर्न नमिल्ने । ...प्राकृतिक सन्तानलाई त्याग वा बदर गर्न नसकिने तर ...धर्मपुत्र धर्मपुत्री खास अवस्थामा बदर गर्न सकिने गरी कानूनी व्यवस्था भएकै कारणले प्राकृतिक सन्तान र धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीप्रति असमानजन्य व्यवहार भएको भनी अर्थ ग्रहण गर्न नमिल्ने ।” नि.नं. ९४७५
- “धर्मपुत्र राख्दा धर्मपुत्र लिनेले छुटि भिन्न भै बसेकी पत्नीबाट मज्जुरी लिनपुर्ने अन्यथा धर्मपुत्र राखेको रितपूर्वक नहुने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएको नपाइने ।” नि.नं. ६२४९
- “छुटिई भिन्न अलग बसेकी आमाले आफ्नो इच्छाअनुसार कानूनको रीत पुर्‍याई राखेको धर्मपुत्रको लिखतलाई बदर गर्नुपर्ने देखिन नआउने...” पुर्णाङ्क ५५८ पृ. १९.

- “कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी लिखतको माध्यमद्वारा राखिएका धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन पाउने एक मात्र अधिकार त्यसरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिमा निहित रहेको हुन्छ । तर, त्यसरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले त्यस्ता लिखत बदर नगराएको अवस्थामा त्यसरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बस्ने व्यक्तिको हक छोराछोरी सरह हुन्छ ।” पुर्णाङ्क ५०६ पृ. २६.
- “धर्मपुत्र, धर्मपुत्री र धर्मपिता माताको नाता लिखत गरी दिएको कारणबाट सबै स्थितिमा संरक्षित रहने नाता होइन । ...परिधि र परिस्थितिमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको लिखत बदर हुन सक्ने समेत भएकोले पुनरावेदक प्रतिवादी अर्जुनप्रसाद सिंहले वादी योगमाया देवी सिंहलाई खान लाउन दिई हेरबिचार र पालनपोषणसमेत गरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूपको धर्मपुत्रको कर्तव्य निर्वाह गर्न नसकेको स्थितिमा प्रत्यर्थी वादीले धर्मपुत्रको लिखत बदर गर्न पाउने ।” पुर्णाङ्क ४८१ पृ. ४.
- “...एउटा छोरालाई धर्मपुत्र दिनेले दिन र राख्नेले राख्न पनि नहुने...” पुर्णाङ्क ४३९ पृ. १८.
- “...मोहियानी हकको प्रयोजनको लागि धर्मपुत्रलाई छोरा सम्झन नमिल्ने कुनै बन्देज भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले लगाएको छैन ।” नि.नं. ४३५०

धैर्यताको

लागि

धन्यवाद